

Ragač, Radoslav

Heraldické motivy na kovovej miniatúre z lokality Zvolen-Pustý hrad

Archaeologia historica. 2001, vol. 26, iss. [1], pp. 441-445

ISBN 80-7275-015-01

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140435>

Access Date: 17. 02. 2025

Version: 20250217

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Heraldické motívy na kovovej miniatúre z lokality Zvolen-Pustý hrad

RADOSLAV RAGAČ

Obsahom nášho príspevku je spracovanie (identifikácia) a vyhodnotenie archeologických nálezov s heraldickými motívami z lokality Zvolen-Pustý hrad. Tento druh nálezov zatiaľ bol, na rozdiel od stredovekých mincí a kachlíc, na úplnom okraji záujmu heraldikov a na území Slovenska v podstate neexistuje, okrem ojedinelých drobných príspevkov, publikačná aktivita v danej oblasti. Naším cieľom bude poukázať na možnosti širšej interpretácie archeologických nálezov a poukázať na spôsoby a mieru aplikácie heraldických motívov na predmetoch každodenného života v stredoveku. Na vzorke drobných nálezov z lokality Zvolen-Pustý hrad z výskumných sezón 1992–1999 sa nám podarilo identifikovať viacero spôsobov aplikácie heraldických motívov.

Univerzalita latinskej kultúry stredovekej Európy dala vzniknúť a široko sa uplatniť aj heraldike. Tá síce vznikla z prevažne utilitárnych potrieb ako efektívny nástroj osobnej identifikácie v období druhej krížovej výpravy (Novák 1967) a jej väzby na predchádzajúce obdobia nie sú početné, stredoveký svet ju však onedlho povýšil na významný a svojbytný kultúrny fenomén. Stala sa synonymom identifikácie, vymedzenia príbuznosti a vlastníctva resp. právnych nárokov v najširšom slova zmysle.

V stredovekom Uhorsku jej rozmach v 13. storočí súvisí s administratívnou činnosťou, keď si vydavatelia písomností boli nútení na ich overovanie dať vyhotoviť vlastné pečatidlá, už opatrené heraldickými motívami, skôr či neskôr vkladnými do štítu. Znalosť heraldiky sa prostredníctvom pečatí a numizmatických pamiatok rýchlo šírila medzi obyvateľstvom.

Podarilo sa nám zistiť predbežne tri spôsoby aplikácie heraldických motívov na kovovej miniatúre z danej lokality.

I. Aplikácia heraldickej figúry resp. heraldizovaného objektu

V prvom prípade ide o krásnu heraldicky štylizovanú miniatúru veže s cimburím v tvare špicov a odsadeným soklom a dvomi nitmi na rubovej strane. Predmet pravdepodobne predstavuje odevnú aplikáciu a možno ho datovať do konca 13.–14. storočia. Tomuto datovaniu napovedá tvar zobrazeného cimburia a celkové výtvarné stvárnenie predmetu (obr. 1:1).

Štyri rôzne stvárnenými exemplármi je v skupine zastúpená heraldická ľalia (obr. 1:3–6). Je zobrazená v súlade s heraldickými zvyklosťami, ako trojlúpeňová v strede s náznakom plastickej pásky zopínajúcej lupene. Jedna drobná aplikácia sa zachovala v dobrom stave, ďalšie len v porušených zlomkoch. Ľalia do uhorskej heraldickej tvorby začína čoraz silnejšie prenikať na prelome 3. a 4. štvrtiny 13. storočia po dynastickom spojení Arpádovcov s neapolskými Anjouovcami – po sobášii Márie, dcéry uhorského kráľa Štefana V., s budúcim neapolským kráľom Karolom II. z Anjou v roku 1270 (Louda-MacLagan 1995). Tomuto variantu datovania by zodpovedala aj zistená archeologická situácia. Vrstva, z ktorej uvedené nálezy pochádzajú je datovaná nálezmi do druhej polovice 13. storočia. Analogický nález z lokality Banská Štiavnica-Staré Mesto publikovaný J. Labudom bol zhodne datovaný do 13. storočia a interpretovaný ako liate opaskové kovanie (Labuda 2000).

Podobným objektom s aplikáciou heraldického motívu je pravdepodobne tiež odevná nášivka s dvoma otvormi na upevnenie v tvare polmesiaca (obr. 1:2).

Ďalším exemplárom z danej skupiny nálezov z lokality je pracka, ktorá je na lícnej

strane zdobená motívom ležiaceho zvlneného draka chrliaceho oheň (obr. 1:7). Charakteristickým znakom figúry je viacnásobná aplikácia gotického trojlistu, ktorým je ukončený chvost a tiež drakom chrlené plamene. Takmer presnou analógiou k cracke je nákončie opaska s analogicky stvárneným zvlneným drakom (obr. 1:8). Chvost draka na nákončí je taktiež zakončený trojlistom a ďalšie štyri trojlisty sa z tela a chvosta draka odvíjajú vo forme úponkov. Toto nákončie pochádza z výskumnej sezóny 1992 a našlo sa vo vrstve datovateľnej mincami do konca 13. storočia resp. prelomu 13./14. storočia v priestore vstupnej brány do hradného areálu (Hanuliak 1993).

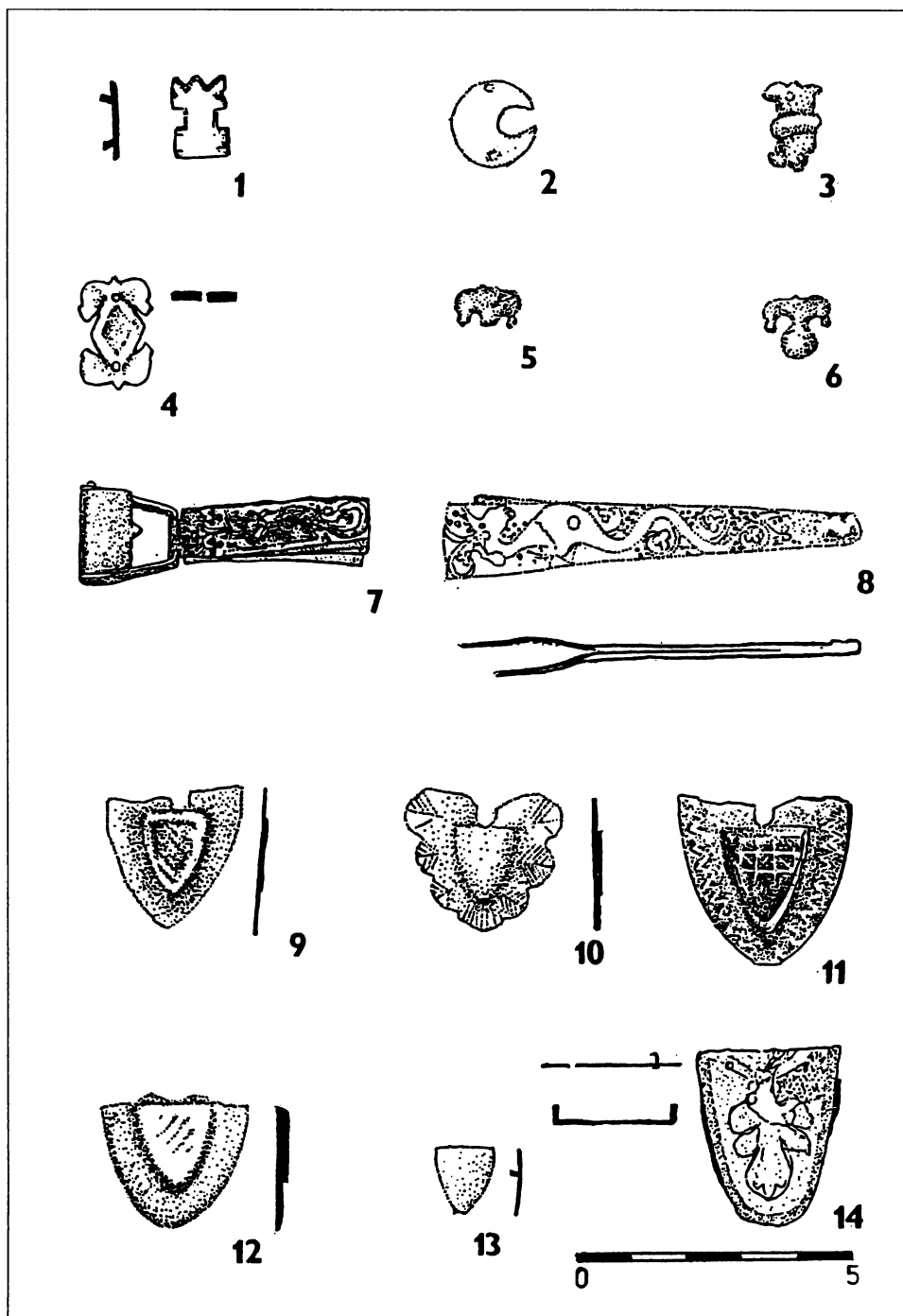
II. Aplikácia štítu so znamením

Tento najbežnejší spôsob úpravy, redukcie kompletneho erbu, nie je typický len pre určité časovo vymedzené obdobie, ale možno sa s ním stretnúť na heraldických pamiatkach od 12. až po 20. storočie. V archeologickom materiále z lokality sa nám podarilo vyčleniť pomerne veľkú skupinu, reprezentovanú piatimi resp. šiestimi exemplármi, takto stvárnených náleзов. Ich funkčné zaradenie je rôznorodé: malý nit v tvare ranogotického štítiku bez zjavného erbového znamenia (obr. 1:13) slúžil najpravdepodobnejšie, ako dekorácia aplikovaná na drevený podklad (súčasť mobiliáru?), kovanie s ľaliou je nákončím z opasku (obr. 1:14) a funkčné zaradenie posledných štyroch exemplárov (obr. 1:9–12) ponúka viacero možností. Ich spoločným znakom je vždy jeden centrálne umiestnený otvor resp. pozostatky otvoru pod hornou hranou objektu, ktorý slúžil na ich pripevnenie na podklad. Mohli slúžiť ako nákončia opaskov, odevné aplikácie, kovania pošiev a pod. Tri predmety z tejto skupiny evidentne obsahujú štítové heraldické znamenie. V jednom prípade ide o štít s kosmým brvnom s ostrvovým resp. pílovitým okrajom (obr. 1:9). Štít je v tomto prípade damaskovaný. Takmer identický erb používal aj spišský župan Roland, na ktorého pečati z roku 1270 je doložené taktiež kosmé brvno (Vrtef 1999). V druhom prípade ide o kosmo pravdepodobne päťkrát delený štít (obr. 1:12). Čiary sú opäť pílovité. Ďalší exemplár z tejto skupiny obsahuje v poli heraldický kríž s výsekom ramien (stredom) v obrátených farbách (obr. 1:11). Presnou heraldickou analógiou k tomuto kovaniu je pečatidlo kardinála Róberta de Genève z rokov 1371–1378 (Détraz 1998). V ďalšom prípade ide o možnú aplikáciu samotného pílovitého lemu, ako samostatnej heraldickej figúry, pričom štít bol prázdny, bez viditeľného znamenia (obr. 1:10). Posledným predmetom z tejto skupiny náleзов je už spomínané nákončie z opaska. Na poli štítu je prezentovaný rozkvitnutý variant heraldickej ľalie. Pole štítu je taktiež pokryté damaskovaním. Z heraldického hľadiska vyspelé erby a tvar ranogotického štítu, ktorý je v bočných častiach už pomerne zaokrúhlený, dovoľujú datovať uvedenú relatívne homogénnu skupinu náleзов do obdobia pravdepodobne okolo konca 13. storočia. Výnimku tvorí len nákončie s rozkvitnutou ľaliou, ktorého štít už s prvkami neskorogotického štítu aj obsahovo, patrí jednoznačne až do 14. storočia.

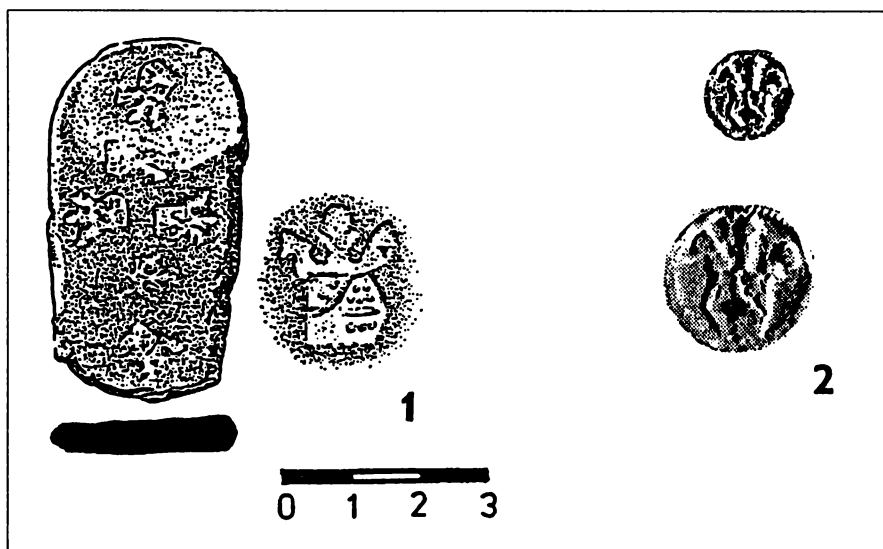
III. Aplikácia prilby s klenotom a prikrývadlami

V súbore je zastúpená jedným exemplárom. V uhorskej heraldike je aplikácia len prilby s klenotom resp. len samotného klenotu substituujúcich obsahovo kompletný erb resp. len samotného klenotu príznačná pre 14. storočie – obdobie nástupu novej panovníckej dynastie – rodu Anjou na uhorský kráľovský trón. Anjouovci priniesli z Talianska do Uhorska v oblasti heraldiky viacero nových impulzov. Veľmi skoro, i v porovnaní so západnou Európou, začína v stredovekom Uhorsku vydávanie armálnych (erbových) listín. V rámci miest je erbová listina z roku 1369 pre Košice dokonca európskym unikátom, ktorý nemá priamych nasledovníkov v kategórii erbových listín vydaných pre mesto ešte takmer celé polstoročie (Novák 1967).

Jediným reprezentantom tejto skupiny náleзов je podľa metalografických skúmaní malý olovený ingot s rozmermi cca 2,5×5 centimetrov a priemernou hrúbkou 0,4–0,5 centimetra (obr. 2:1). Predmet sa našiel v archeologickej sezóne 1999 v časti lokality Dončov Hrad. Metalografické skúmania nepotvrdili prvotné hypotézy o tezaure drahého kovu z oblasti

Obr. 1. Zvolen-Pustý hrad. Predmety s heraldickými motívmi z výskumných sezón 1992–1999.

Obr. 2. Zvolen-Pustý hrad. Olovený ingot objavený vo výskumnej sezóne 1999 a denár Huszár č. 451– detail reverzu.

stredoslovenských bankských miest. Olovo sa v stredovekom Uhorsku ťažilo len v dosť obmedzenej miere (napr. malé ložiská olova boli na Spiši) a bol nutný jeho čoraz sa zväčšujúci import z okolitých krajín (Poľsko – oblasť Olkusz, Rakúsko). Import olova výrazne rastie hlavne v 15. storočí po zavedení strelných zbraní do výzbroje a v poslednej štvrtine 15. storočia, keď sa olovo začína v hutníctve masovo používať v scedzovacích hutách v turzovsko-fuggerovskom mediarskom podniku.

Na ploche ingotu je viac menej v náhodnom tvare rozložených 6 razidlom vyrazených prilieb s klenotom a prikrývadlami. Tvar prilby je pomerne archaický a približuje sa k hrncovitému typu, priestor nad a pod priezorom je zvýraznený 3 resp. 5 vystupujúcimi nitmi. Prikrývadlá sú ešte krátke a priliehavé k prilbe a sú zvýraznené 3 bodkami. Pri porovnávaní vyrazených obrazov na ingote s uhorským numizmatickým materiálom z obdobia 13.–14. storočia sa ukázala výrazná zhoda s denárom razeným za vlády uhorského panovníka Karola Róberta v rokoch 1319–1322 typu Huszár (1979) č. 451 (obr. 2:2). Na reverze denára je zobrazená prilba s osobným klenotom Karola Róberta (medzi dvoma perami doprava hľadajúca z koruny vyrastajúca pštrosia hlava s podkovou v zobáku) vo funkcii substituenta uhorského štátneho znaku.

V porovnaní s ostatnými denárovými resp. obolovými razbami Karola Róberta z obdobia 20-tych a 30-tych rokov 14. storočia pôsobí zobrazenie prilby s klenotom na reverze denára akosi archaickejšie, akoby pevnejšie vychádzala ešte z domácich heraldických tradícií 13. storočia a klenot položený na korune sa nevyhol zjednodušeniu a relatívne veľmi silnej štylizácii, ktorá čiastočne až sťažuje jeho identifikáciu oproti ostatným razbám zo sledovaného obdobia. Pri ostatných denárových a obolových razbách je prilba zobrazená zvyčajne omnoho realistickejšie s vykreslením viacerých detailov.

Predpokladáme, že olovený ingot jednorázovo poslužil ako testovací materiál pri výrobe mincového razidla. Bol do neho s najväčšou pravdepodobnosťou, ako do mäkkého materiálu (aby sa predišlo možnému poškodeniu puncovadla?), viacnásobne kontrolne vyrazený obraz z puncovadla slúžiaceho na výrobu reverznej strany mincového razidla. Tomuto napovedá aj presná rozmerová zhoda prilieb na ingote a prilby na reverze spomínaného obolu. Pri podrobnom porovnaní oboch zobrazení vidno, že rytec prilby na falošnom puncovadle sa pre zjednodušenie práce nevyhol ďalšiemu štylizovaniu predmetu.

Najmarkantnejšie sa to prejavilo na prikrývadlách prilby, kde pôvodné krátke k prilbe priliehajúce trojlaločné prikrývadlá boli nahradené prikrývadlami jednoduchými a opticky laloky boli nahradené sériou troch v pravidelných rozstupoch umiestnených bodiek. Plochejšou sa stala aj predná časť prilby. Paralelne bola prilba v okolí priezoru pokrytá skupinou nitov pre vyplnenie priestoru. Na základe uvedeného možno v hradnom areáli predpokladať pokračovanie intenzívnej falšovateľskej tradície, ktorej hojné doklady v hradnom areáli pochádzajú z obdobia 2. polovice 13. storočia resp. prelomu 13./14. storočia aj v prvých deceniách 14. storočia (Hanuliak–Hunka 2000).

Záverom možno konštatovať, že príspevok je iba náčrtom problematiky na vzorke náleзов z jednej archeologicky skúmanej lokality a nevyčerpáva danú tému, ktorá si zaslúži širší rozbor.

Literatúra

- DÉTRAZ, G., 1998: Catalogue des sceaux médiévaux des Archives de la Haute-Savoie. Annecy, s. 187.
HANULIAK, V., 1993: Historicko-archeologický výskum Pustého hradu pri Zvolene. AH 18, Brno, s. 160–167.
HANULIAK, V.–HUNKA, J., 2000: Poklad mincí z Pustého hradu pri Zvolene. AH 25, Brno, s. 358–368.
HUSZÁR, L., 1979: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. München, č. 451.
LABUDA, J., 2000: Pozoruhodné nálezy zo Starého mesta v Banskej Štiavnici. AH 25, Brno, s. 7–25.
LOUDA, J.–MACLAGAN, M., 1995: Lines of succession. Heraldry of the Royal Families of Europe. London, tab. 125.
NOVÁK, J., 1967: Slovenské mestské a obecné erby. Bratislava, s. 10–11, 32–33.
VRTEĽ, L., 1999: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin, s. 54.

Zusammenfassung

Heraldische Motive auf der metallenen Miniatur aus der Lokalität Zvolen-Pustý hrad

Der Beitrag befaßt sich mit der heraldischen Analyse der Motive auf den metallenen Gegenständen, die bei der Forschung in der Lokalität Zvolen-Pustý hrad in den Jahren 1992–1999 gefunden wurden. Die Funde dieser Art wurden bisher in der Slowakei nicht näher untersucht. Der Autor beschäftigt sich mit der Weise der Applikation von heraldischen Motiven und teilt diese Motive in drei Hauptgruppen ein: heraldische (heraldisierte) Gestalt, Wappen mit dem Zeichen und Helm mit dem Kleinod, die das komplette Wappen vertreten und reiht diese Applikationsweisen in zugehörige Zeithorizonte ein. Auf Grund einer Analyse mehrerer Darstellungen des Helms mit dem Kleinod des Geschlechts Anjou auf dem Bleiingot aus der Forschungssaison 1999 kommt der Autor zur Schlubfolgerung, daß in der Burg Zvolen die in dieser Lokalität die bisher für 2. Hälfte des 13. resp. Anfang des 14. Jhs. belegte Fälschungstätigkeit wahrscheinlich fortgeschritten war. Die ausgeprägten Motive, die mit dem Revers des in den Jahren 1319–1322 geprägten Denars Typ Huszár Nr. 451 übereinstimmen, belegen die Fälschungstätigkeit in der Burg auch für diese Zeit. In seinem Artikel möchte der Autor auch auf die Vorteile der Zusammenarbeit der Archäologie mit den helfenden historischen Wissenschaften hinweisen.

Abbildungen:

1. Zvolen-Pustý hrad. Gegenstände mit den heraldischen Motiven aus der Forschung in den Jahren 1992–1999.
2. Zvolen-Pustý hrad. Der in der Saison 1999 gefundene Bleiingot und Denar typ Huszár Nr. 451 – Reversdetail.

